

La jota cantada improvisada a les Terres de l'Ebre

Eva Castellanos Maduell, Cinta Martí Domènech,
M. Carme Queralt Tomàs, Roc Salvadó Poy,
Joan Francesc Vidal Arasa

Amics i Amigues de l'Ebre

La jota cantada improvisada ha tingut, i encara té, en aquestes comarques, una gran significació social i cultural, especialment al Baix Ebre i el Montsià. El principal objectiu de la nostra recerca, realitzada en el marc d'un programa IPEC-Documentació per part de l'Associació Amics de l'Ebre, ha estat recollir la memòria oral i documental d'aquest tipus de cant,¹ una tradició que tot i estar fortament arrelada i viva en aquest territori no comptava encara amb un estudi sistematitzat.

Els cantadors, protagonistes del nostre estudi, enversen, és a dir, improvisen versos sempre sobre una mateixa melodia; per això tradicionalment també se'ls anomenava enversadors. Inicialment les jotes estaven formades per estrofes de quatre versos, més tard van evolucionar a sis versos, innovació atribuïda per la majoria d'informants i la documentació al cantador de Sant Carles de la Ràpita Agustí Domènech, *Perot* (1879-1956). La forma mètrica, que es basa en versos heptasíl·labs, està marcada per la tonada i per l'estructura de la me-

lodia que els cantadors tenen interioritzada. Als versos parells la rima assonant hi és permesa, i fins i tot els versos senars poden ser lliures. La llengua emprada generalment és el català, però segons el moment històric, el context social o el cantador ho fan en castellà o bé barrejant les dues llengües.

Les melodies d'aquests cants, tot i estar acompanyades per instruments polifònics, no tenen referent tonal i coincideixen en modalitat amb altres manifestacions de la música popular de la zona. La interpretació de la jota cantada s'acompanyava antigament de dolçaina i tabal, i posteriorment –i fins avui en dia– d'una *rondalla*, formació composta per un nombre variable de músics (anomenats popularment tocadors o també les músiques) amb instruments de corda polzada, de vent i de percussió. Avui, la base d'aquesta formació musical l'integren un cantador, un clarinet i una trompeta en Sib,² un bombardí, una guitarra o dues i un guitarró.

El període més àlgid d'aquesta tradició musical, és a dir, de la jota

cantada improvisada a les Terres de l'Ebre, l'hem d'emmarcar entre finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX; els cantadors eren d'extracció popular, majoritàriament de família pagesa, que s'havien dedicat, encara que només fos parcialment, a aquesta activitat per aconseguir ingressos complementaris. Les temàtiques a les quals els cantadors han dedicat i dediquen les seves jotes varien amb els anys, però acostumen a tenir un rerefons cenyit als aspectes més transcendents de la vida privada, com el festeig, el matrimoni, el treball, etc., i col·lectiva: festes, devocions populars, etc. Solen cantar el que acorden prèviament, sobretot en les sortides nocturnes per rondar per les cases i els establiments, però una característica que els és pròpia és que sempre han improvisat a l'instant sobre qualsevol tema que sorgeixi o se'ls demani durant la seva actuació, fent gala així de la seva gràcia, ingeni i inspiració.

Antecedents històrics

Una de les primeres referències documentals en relació amb la jota a les Terres de l'Ebre la trobem a la visita pastoral, de 1734, del bisbe de Tortosa Camacho a Calaceit, localitat del Matarranya lligada per proximitat i idiosincràsia a la Terra Alta, en la qual condemna diversos balls per considerar-los pecaminosos, entre ells la jota (SALVADÓ, 1998). La tradició popular afirma que la jota va baixar Ebre avall procedent de l'Aragó, però el seu origen històric encara és una incògnita difícil de dilucidar. Tanmateix, no és fins

Codonyol cantant a Alcanar a la dècada del 1980. Autor desconegut. Arxiu Andreu Queralt.

a meitat del segle XIX que trobem nombroses referències al ball i el cant de la jota a la ciutat de Tortosa.

Rastrear documentalment, abans dels inicis del segle XX, la presència de la jota cantada a les Terres de l'Ebre és una tasca difícil. D'una banda, com moltes de les manifestacions populars, ha estat anònima i basada en la transmissió oral. D'altra banda, els estudiosos catalans del folklore popular van començar a actuar ben avançada la segona meitat del segle XIX, en paral·lel a la consolidació de la Renaixença, i amb la voluntat de buscar, en allò que anomenaven l'ànima popular, una part genuïna de les essències nacionals de la identitat catalana, en un procés similar a molts altres nacionalismes europeus de l'època. S'acabarien focalitzant les recerques en aquelles tradi-

cions més pròpies de la Catalunya Vella, i en les manifestacions musicals que, per la seva singularitat, podien contraposar-se a les de la resta de la península Ibèrica. La jota, característica també de les terres aragoneses i valencianes, no encaixava fàcilment en aquest esquema.

En aquest marc general cal situar també els autors locals. Les primeres mencions documentals a la jota cantada se situen al tombant del segle XIX al XX, i sobretot les primeres dècades del XX, i les trobem en escrits de diversos autors del territori, alguns dels quals van ser també col·laboradors de Mn. Alcover i de Francesc de Borja Moll en el seu *Diccionari català, valencià, balear*, de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i de l'Arxiu d'Etnografia de Catalunya. Tots ells estaven, en menor o major grau, vinculats a

la corrent identitària local coneguda amb la denominació genèrica de *tortosinisme*, una expressió de significat múltiple, sorgida a l'entorn de la ciutat de Tortosa i de la seva, llavors, extensa comarca. Un tortosinisme que ambicionava ressaltar i singularitzar, en uns casos dins i en altres fora del marc del catalanisme, uns trets diferencials propis, entre els quals destacava el parlar tortosí i, entre altres manifestacions tradicionals, la jota tortosina. Durant les primeres dècades del segle XX, sobretot la dels anys vint, podem destacar el cronista tortosí Ramon Vergés Pauli; el rapitenc Joan Torné i Balaguer, conegut pel pseudònim Lluís del Montsià; el musicòleg Felip Pedrell, en l'obra del qual trobem els primers reculls de cant de jota improvisat, i finalment l'escriptor i músic Joan Moreira Ramos, el principal referent en l'estudi del folklore tortosí. També en trobem referències en els escrits i reculls d'altres folkloristes àmpliament reconeguts, com ara Joan Amades.

Mariano Manta i Pio Cabet, del segle XIX, són els primers cantadors de jota improvisada dels quals tenim notícia (MOREIRA, 1934). A través de les fonts documentals i orals hem comptabilitzat un total de cinquanta-sis cantadors, la majoria coneguts pel seu malnom. Podem citar, per ordre cronològic, entre els més populars, Poleso (1869-1960), Perot (1879-1956), Carrinya (1886-1971), Gabriel (1887-1984), Caragol (1890-1964), Boca de Bou (1895-1973), lo Noro (1905-2002), lo Canalero (1914-2004), Codonyol (1925-1989),

Nicassio (1935-1996), *Teixidor* (1931), Fumadó (1938), i *Joseret* (1950).

Del carrer a l'escenari

Entre principis del segle xx i l'any 1936, abans de la Guerra Civil, podem situar el que la gent gran anomena etapa gloriosa de la jota improvisada. Els cantadors eren autèntics ídols populars, amb seguidors incondicionals a gairebé totes les poblacions. Eren contractats pels pobles veïns i cobraven per cantar. Arribaven a exercir una clara funció social (facilitar el festeig, intervenir en la resolució de conflictes familiars...). No sempre, però, tenien una intenció conciliadora, també s'improvisaven cobles amb contingut satíric o ofensiu, amb una voluntat clarament crítica i/o provocadora. Després d'una llarga i dura postguerra (que es va afegir, al territori, als drames que van acompanyar el front de guerra de l'Ebre), a partir dels anys cinquanta el contingut dels versos acostuma a ser més festiu, i menys incisiu, a excepció dels que s'improvisaven en un context de *picadillo*,³ és a dir, provocant-se entre els propis cantadors. Un altre aspecte que s'ha anat modificant amb el temps és la tipologia de les actuacions.

El context social en el qual s'ha desenvolupat la jota cantada improvisada ha anat canviant, així com la tipologia de les actuacions, que també s'ha anat modificant amb el temps. Inicialment predominava l'espontaneïtat, en una època en la qual cantar era una activitat quotidiana que

acompanyava el treball al camp, les estones d'oci a les tavernes, i evidentment les festes i celebracions. Progressivament, paral·lelament a la modernització del món rural, els cantadors es van anar professionalitzant i les actuacions van adquirir els valors propis d'un espectacle. Les rondes nocturnes,⁴ que els cantadors feien la vespra de la festa major en algunes poblacions, o les rondes de quintos, van anar perdent protagonisme de manera progressiva a mesura que s'incrementaven les actuacions des d'un escenari, amb diferents formats: festivals, concursos i homenatges.

El 2009 continua en actiu *Joseret*, però *Teixidor*, un dels cantadors professionals de més renom, s'ha retirat recentment per la seva avançada edat. Ha rebut diversos homenatges, el més recent aquest estiu a Amposta, on viu des de fa molts anys. Al *Tradicionari*, que se celebra cada any a Roquetes, i a moltes festes majors del Baix Ebre i el Montsià, els cantadors de jota improvisada, especialment per a la gent gran, continuen sent un referent important de la seva tradició i identitat. En l'àmbit de la formació s'han fet cursos per ensenyar la jota improvisada a diverses poblacions com Tortosa, Roquetes, Sant Carles de la Ràpita i Deltebre, entre altres. Podem destacar les iniciatives del Conservatori de Música i l'Aula de Música Popular i Tradicional a Tortosa i els Tallers de la Festa del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya.

Gabriel lo Cantador actuant el dia que li van fer un homenatge a Sant Carles de la Ràpita, a finals de la dècada del 1960. Darrere d'ell, asseguts, hi ha lo Noro, lo Canalero, en Boca de Bou i lo Casat, i a peu dret els músics de la rondalla. Autor desconegut. Arxiu Víctor Gregorio.

Identitat, territori i tradició musical

El nostre objecte d'estudi s'emmarca en l'àmbit geogràfic de les Terres de l'Ebre, terra de cruïlla amb València i l'Aragó, que té avui unes circumscripcions administratives que no es corresponen ni amb les fronteres administratives històriques, ni amb la demarcació secular del bisbat de Tortosa, ni amb el que han estat les fronteres culturals durant segles. Així ho evidencia en el nostre estudi la documentació, que mostra com, tradicionalment, rondalles i cantadors del Maestrat i del Matarranya participaven i/o protagonitzaven alguns dels actes de les festes majors organitzades en diverses poblacions del territori.

D'altra banda, podem afirmar que l'arrelament de la jota cantada improvisada és desigual, i es manifesta de manera diversa a les diferents comarques que conformen actualment les Terres de l'Ebre. A la Ribera d'Ebre només

Rondalla ampostina de principis del segle xx.
Autor desconegut. Arxiu de la Lira Ampostina.

hem localitzat dos cantadors. A la Terra Alta n'hem trobat dos més, però un d'ells és nascut a Cretes (el Matarranya) i l'altre a Tortosa. D'altra banda, cal relacionar la jota improvisada amb els anomenats *xants* que cantaven els fadrins de la Ribera d'Ebre, la Terra Alta i alguns pobles dels Ports com Paüls i Alfara de Carles. Els *xants*, cantats a la nit i des de l'anonimat, i moltes vegades amb veu falsejada, es prestaven a lletres ofensives o indecortes, que en boca de festejadors desenganyats es podien convertir en cants de despit més que de festeig, i algunes vegades podien degenerar en enfrontaments físics (SÀNCHEZ, 2001).

Tot i que aquesta tradició es troba més arrelada a les comarques del Baix Ebre i el Montsià, i especialment a les poblacions del delta, hem considerat interessant mantenir un marc geogràfic de recerca més ampli amb l'objectiu de recollir fonts orals i documentals que ens permetin reflexionar, d'acord amb la trajectò-

ria històrica d'aquestes terres, sobre la jota com a element de configuració de la identitat ebrenc. Encara als anys 1960, encarregar rondes i jotes per festejar era un costum ben viu, tal com ho expressava *lo Canalero* en els seus versos: "Anàvem tota la nit / la gent mos acompanyava / i els xics mos feen cantar / si alguna xica els agradava / Per les nostres cançons / algun festeig s'arreglava".

NOTES

1. Hem sistematitzat el material recopilat durant el treball de camp i el buidatge d'arxius utilitzant dues de les bases de dades de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC): la d'enregistraments orals (vint-i-quatre fitxes) i la de material fotogràfic (quaranta-quatre fitxes). També hem dissenyat dues bases de dades pròpies, que segueixen les pautes marcades per l'IPEC: una base de dades de bibliografia (dues-centes catorze fitxes), i una altra amb les biografies dels cantadors (cinquanta-sis fitxes). Paral·lelament estem portant a terme una recerca amb el suport de l'Institut Ramon Muntaner, centrada en la contextualització històrica de la jota cantada improvisada.

2. "Sib" fa referència al to d'afinació d'aquests instruments, en aquest cas "si bemoll".

3. En una ocasió Carrinya li va dedicar els següents versos a Boca de Bou: "Sinyó Boca de Bou / arquitecto de barraques / Lo material que ell ne gasta / és brossa, cordell i tatxes / i governa la família / en les pessetes dels altres!" Tot seguit, Boca de Bou li va respondre: "Esta cançó que has cantat / tira-la contra les roques / que millor canta lo meu burro / quan li dono garrofes!".

4. Cal tenir en compte que fins als anys cinquanta, les rondes, que tenien un gran seguiment popular, podien durar fins ben entrada la matinada.

BIBLIOGRAFIA

AYATS, J. "Dir de cara al públic. Els cantadors entre l'escenari i el carrer", a *Caramella*, 2005. Vol. 12, pàg. 4-5.

GUIU, C. "Fer-se escoltar. La jota com a vector de mobilització i de reivindicació", a *Caramella*, 2008. Vol 19, pàg. 40.

GUIU, C. La jota dans les Terres de l'Ebre. *Étude d'un fait culturel et ses localisations dans le sud de la Catalogne. Mémoire de Maîtrise de géographie*. Manuscrit inèdit. Universitat de París IV, 2001.

MOREIRA, J. *Del folklore tortosí*. Tortosa: Imprenta Querol, 1999 (1934).

PEDRELL, F. *Cancionero musical popular español*. Barcelona: Boileau, 1958 (1922).

SALVADÓ, R. "Balls, indumentària i moral al segle XVIII a la Terra Alta", a *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*. Batea: Patronat Pro-Batea, 1998, pàg. 521.

SÀNCHEZ, J. *Conflicte i violència a l'Ebre*. Barcelona: Flor del Vent, 2001.